

Ἡ Θεολογία, ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσοπολέμου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΔΕΡΜΕΝΤΖΟΓΛΟΥ

Ὁ μεσοπόλεμος ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς πιὸ τραγικότερες περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀναμφισβήτητες εἶναι οἱ μεταβολές ποὺ παρουσιάζονται στὸ κράτος, τὴν οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνία τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ἡ ὄξυνση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, οἱ νέες μορφές κοινωνικῆς διαμαρτυρίας ἀλλὰ καὶ ὁ παρεμβατικὸς ρόλος τοῦ κράτους ἀποτελοῦν βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου¹. Τὰ κοινωνικά προβλήματα ποὺ ὑπάρχουν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι κατὰ βάση προβλήματα ποὺ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς οἰκονομίας. Ἡ δημογραφικὴ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀπότομη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς παράγοντες διαμόρφωσης τῆς κοινωνικῆς κατάστασης. Ἡ παρουσία τῶν προσφύγων προκαλεῖ ἕνα βίαιον ρήγμα στὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ ἴσθμὸ τῆς χώρας. Ὁ ἐρχομὸς τους δημιουργεῖ ἀνατροπὲς μὲ ἐκτεταμένες συνέπειες στὴν κοινωνία, τὴν οἰκονομία καὶ τὸν πολιτισμὸ. Δημιουργεῖ νέα δεδομένα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὰ προβλήματα ποὺ ζητοῦν ἄμεση λύση καὶ ἀντιμετώπιση².

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία τὴν περίοδο αὐτὴ παραμένει κυρίως ἀγροτικὴ. Ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου καὶ οἱ περιορισμένες καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις δημιουργοῦν τὰ σοβαρότερα κοινωνικά προβλήματα τῆς χώρας ἤδη

---

1. ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Θ., *Κείμενα οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας*, Ἀθήνα 2003, σ. 232-234.

2. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία ποὺ ὑπάρχει γιὰ τοὺς πρόσφυγες καὶ τὸ ρόλο τους στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία βλ. ἐνδεικτικὰ: ΑἰΓΙΩΝ Ι., *Ἡ Ἑλλάς χωρὶς τοὺς πρόσφυγες*, Ἀθήνα 1934. ΒΑΛΑΩΡΑ Β., *Τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν προσφύγων*, Ἀθήνα 1939. ΝΟΤΑΡΑ Μ., *Ἡ ἀγροτικὴ ἀποκατάστασις τῶν προσφύγων*, Ἀθήνα 1934. ΑἰΓΕΛΗΣ Ι., «Ἡ ἀποκατάστασις τῶν προσφύγων τοῦ 1922 στὴν Ἑλλάδα», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, τ. 992, 1973. ΤΟΥΝΤΑ - ΦΕΡΓΑΔΗ, *Τὸ προσφυγικὸ δάνειο τοῦ 1924*, Θεσσαλονίκη 1986. ΔΑΦΝΗ Γ., Οἱ πρόσφυγες θαυμάσιο ἀνθρώπινο ὑλικό, *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, τ. 992, 1973.3. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἐθνισμὸς καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ Ἑλλάδα στὸ μεσοπόλεμο*, Ἀθήνα 1978, σ. 45-48.

ἀπὸ τὸ 1881. Οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες ποὺ συγκλονίζουν τὴν ὑπαιθρο καὶ ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση στοχεύουν ἀφενὸς στὴ διανομὴ τῆς γῆς στοὺς ἀκτήμονες ἀγρότες καὶ ἀφετέρου στὴν ἀγροτικὴ ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων μετὰ τὸ 1922³. Μὲ τὴ δεύτερη φάση ὅμως τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς χώρας ποὺ πραγματοποιεῖται τὴν περίοδο αὐτὴ παρατηρεῖται μεταβολὴ τοῦ ἀστικοῦ χώρου καὶ εὐρύτερα τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀναπτυσσόμενη ἐργατικὴ τάξη παρεμβαίνει δυναμικὰ στὴν κοινωνία στερώντας τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο ἀπὸ τὰ μικροαστικὰ στρώματα. Γι' αὐτὸ καὶ τονίζεται ὅτι οἱ μεταβολές στὴν κοινωνικοοικονομικὴ διάρθρωση προσδιορίζουν καθοριστικὰ τὶς μορφές κοινωνικῆς ὀργάνωσης, τὴν κοινωνικὴ διαμαρτυρία, τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ τὴν πολιτικὴ ζωὴ⁴.

Τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ἐντοπίζονται τὴν περίοδο αὐτὴ ἀφοροῦν κατὰ βάση πρωταρχικοὺς παράγοντες ζωικότητας καὶ διαβίωσης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀκρίβεια τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ συρρίκνωση τῶν εἰσοδημάτων ὀδηγοῦν στὴ φτώχεια καὶ τὴν ἐξαθλίωση. Οἱ ἄσχημες συνθῆκες διαβίωσης καὶ ἡ κακὴ διατροφή τῶν κατοίκων εὐνοοῦν τὴ διάδοση πλήθους ἀσθενειῶν. Οἱ ἄθλιες συνθῆκες ὑγιεινῆς στοὺς δημόσιους χώρους καὶ στὶς συγκοινωνίες προκαλοῦν ἐπιδημίες με ἀποτέλεσμα ἡ θνησιμότητα νὰ βρίσκεται σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα⁵. Οἱ φιλότιμες προσπάθειες τοῦ κράτους γιὰ τὴν ἴδρυση νοσοκομειακῶν μονάδων καὶ ὑγειονομικῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν δὲν δίνουν ἐπαρκεῖς λύσεις. Παράλληλα ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) καὶ ἡ χρηματικὴ βοήθεια τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ ποικίλα προβλήματα τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ⁶.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ταλαιπωροῦν τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία εἶναι ἡ ἀνεργία. Οἱ οικονομικὲς κρίσεις τοῦ 1927 καὶ τοῦ 1929 αὐξά-

4. ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Θ. *Κείμενα οἰκονομικῆς...*, σ. 165.

5. ΒΑΛΛΩΡΑ Β., «Δημόσια ὑγιεινὴ», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, σ. 656 - 664. Bernhard Guttman, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου*, Ἀθήνα 1997, σ. 95-99, 146-148.

6. ΠΑΝΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Κοινωνικὴ πρόνοια. Ἱστορικὴ ἐξέλιξη, σύγχρονες τάσεις*, Ἀθήνα 1984, σ. 120 - 130. Β. Γκιζέλη, *Κοινωνικοὶ μετασχηματισμοὶ καὶ προέλευση τῆς κοινωνικῆς κατοικίας στὴν Ἑλλάδα 1920-30*, Ἀθήνα 1984, σ. 214-220. Γιὰ τὴν στέγαση τῶν προσφύγων βλ. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἐθνισμὸς καὶ οἰκονομικὴ...*, σ. 40-44. ΠΑΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Μ., «Στέγασις προσφύγων», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, σ. 672-673. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ Ε., «Τόποι ἐγκαταστάσεως καὶ κατοικίας τῶν προσφύγων στὴ Θεσσαλονίκη 1922-1927», στὸ *Β' Πανελλήνιο Συνέδριο γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 149-171.

νουν τὸ κόστος διαβίωσης⁷. Ἡ πτώση τῶν κερδῶν ὀδηγεῖ σὲ μείωση τῶν ἡμερομισθίων καὶ σὲ ἀπολύσεις προσωπικοῦ ἀπὸ ἐπιχειρήσεις⁸. Ἡ παρουσία τῶν προσφύγων προσφέρει φθηνὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ καὶ ἐπιτρέπει τὴ συμπίεση τῶν μισθῶν. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις γιὰ τὴ διόγκωση τῆς ἀνεργίας ἀλλὰ καὶ τὴ μείωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου⁹. Τὰ κυριότερα αἰτήματα τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι ἡ καλυτέρευση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας καὶ ἡ μείωση τοῦ ὥραριου ἀπασχόλησης. Ἔτσι λοιπὸν ἡ κοινωνικὴ διαμαρτυρία ποὺ συνεχῶς διευρύνεται στοχεύει στὴν αὔξηση τῶν μισθῶν, τὴν βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας, τὴν καθιέρωση τοῦ ὥραριου, τὴν παροχὴ κοινωνικῆς ἀσφάλισης καθὼς καὶ τὴ μείωση τῆς φορολογικῆς πίεσης¹⁰. Οἱ ἀπεργιακὲς κινητοποιήσεις καθὼς ἀναδεικνύονται σὲ βασικὲς μορφὲς συλλογικῆς ἐργατικῆς διαμαρτυρίας δίνουν συνεχῶς τὸ μήνυμα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν πορεία τῆς Ἑλλάδας¹¹. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων οἱ ἐργατικοὶ ἀγῶνες ἔχουν καὶ ἕναν ἀκόμη στόχο. Δίνουν ἀπάντηση στὸν περιορισμὸ τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν ἀπὸ τὸ παρεμβατικὸ κράτος. Οἱ κινητοποιήσεις τους ἀναδεικνύονται σὲ πραγματικὸ φορέα πολιτικῆς προόδου ποὺ σηματοδοτοῦν τὴν προάσπιση τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας¹².

Ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ στοὺς μετασχηματισμοὺς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησία καλοῦνται νὰ

---

7. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση καὶ τὶς ἐπιπτώσεις βλ. γενικὰ DAVIS J., *The world between the wars, 1919-1939*, London 1975. KALBRAITH J., *The Great Crash*, Harmondsworth 1975. FRIEDMAN M.- SCHWARTZ J., *The great contraction*, Princeton 1965.

8. ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Θ., *Κείμενα οἰκονομικῆς...*, σ. 227.

9. «Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται ὅτι στὰ 1939 ὁ μέσος ἐργαζόμενος ὄφειλε νὰ διαθέτει γιὰ 1 κιλὸ κρέας τὸ 1/2 τοῦ ἡμερομισθίου του καὶ γιὰ ἕνα κιλὸ γάλα τὸ 1/5 (ἐνῶ ὁ ἄγγλος ἐργάτης διέθετε ἀντίστοιχα τὸ 1/10 καὶ τὸ 1/20)». ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἐθνισμὸς καὶ οἰκονομικῆ...*, σ. 92-93. POLYZOS N., *Essai sur l'immigration grecque*, Paris 1947.

10. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἐθνισμὸς καὶ οἰκονομικῆ...*, σ. 95-96. ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ ΣΤ., «Ἡ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καὶ ἡ κοινωνικοοικονομικὴ ἀνάπτυξη στὴν Ἑλλάδα 1835-1983», στὸ *Εἰσηγήσεις πάνω σὲ θέματα κοινωνικῆς ἀσφάλειας*, Ὑπ. Κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, Ἀθήνα 1984, σ. 182-230.

11. Βλ. σχετικὰ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ Δ., *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες στὴν Ἑλλάδα 1923 - 27*, τ. 2., Ἀθήνα 1985. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες στὴν Ἑλλάδα 1927- 31*, τ. 3., Ἀθήνα 1987.

12. ΠΕΠΟΥ Γ., *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος τῆς Καβάλας, 1922-1953*, Ἀθήνα 1984, σ. 30-92. ΛΕΦΟΥΣΗ Η., *Τὸ ἐργατικὸ κίνημα τοῦ Βόλου 1881-1936*, Βόλος 1985.

στρέψουν την προσοχή τους. Ἐάν και οἱ ἐλάχιστες σχετικὰ θεολογικὲς μελέτες ποὺ ἐμφανίζονται στρέφονται στὴν κατεύθυνση αὐτὴ δὲν εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα. Οἱ ἀναζητήσεις τῆς θεολογίας προσανατολίζονται κυρίως στὸ ρόλο ποὺ ὀφείλει νὰ ἔχει ἡ Ἐκκλησία μέσα στὴν κοινωνία. Ὅπως ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἀ. Ἀλιβιζάτο ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο πάνω στὸ ὁποῖο θὰ βασιζέται ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγάπη στὸ συνάνθρωπο ἢ ὁποῖα θὰ ἐκφράζεται ὄχι μόνον μὲ τὴν ὑλικὴ βοήθεια ἀλλὰ και μὲ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση πρέπει νὰ ἐμπνέει τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας¹³. Παράλληλα ἡ ἰσότητά μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν τάξεων θὰ πρέπει νὰ προβάλλεται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἰσότητά αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸ ὅπως σὲ διάφορα κοινωνικὰ συστήματα ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγάπη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Τονίζεται λοιπὸν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀπέναντι στὰ κοινωνικὰ ζητήματα ὀφείλει νὰ προβάλλει τὴν ἠθικὴ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀναδημιουργία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πάνω στὶς χριστιανικὲς ἀρχὲς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δικαιοσύνης¹⁴. Ἐκπρόσωποι τῆς θεολογίας τονίζουν ὅτι στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου βρῖσκεται ἡ βασικὴ αἰτία τῆς κοινωνικῆς κρίσης. Ἡ νοσηρότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἁμαρτία εἶναι ἡ αἰτία τῆς κοινωνικῆς ἀταξίας. Ἡ θέση αὐτὴ θεωρεῖται ὅτι ὑπερέχει τῆς ρύθμισης «τῶν ἐξωτερικῶν κοινωνικῶν παραγόντων» ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας συμβάλλουν κατὰ τὸ ἥμισυ στὴ λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις βρῖσκεται παράλληλα μὲ ἐκεῖνες τὶς ἐξωτερικὲς ρυθμίσεις ποὺ ἔχουν ὡς στόχο τὴν οἰκονομικὴ ἀνόρθωση τῆς κοινωνίας¹⁵.

13. ALIVISATOS H., «Die biblische...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 428-429.

14. ALIVISATOS H., «Die biblische...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 430-431, 434-435. IONESCU S. «Le Christianisme et les problemes sociaux - economiques», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 440-441.

15. «Ὅτι ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ γιὰ νὰ ἔχη μόνιμα καὶ σταθερὰ ἀποτελέσματα, ὅπως τὰ ὄνειρεύεται καὶ τὰ ἐπιθυμεῖ ἡ ἀνθρωπότης, πρέπει νὰ γίνῃ ἐντὸς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἐντὸς τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως, διότι ἐκεῖ ἐντὸς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι τὸ πραγματικὸν τῶν κοινωνικῶν κακῶν καὶ ἀδικιῶν αἰτιον» ΦΥΤΡΑΚΗ ΑΝΔ., «Ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας», Ἀθήνα 1937, σ. 25. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗ Π., «Ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα», Ἐκ., 21/1/39, ἀρ. 3, σ. 17-19. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡ., «Πῶς λύεται τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα», Ἐκ., 22/3/24, ἀρ. 43, σ. 387-388. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα», Ἐκ., 29/3/24, ἀρ. 44, σ. 395. Βλ. ἐπίσης ΑΝΔΡΕΑΔΗ Γ., «Ἡ σύγχρονος ἐποχὴ καὶ ὁ χριστιανισμὸς», Γρ. Παλ., 1937, τ. 267, σ. 224. ΠΟΛΑΚΗ ΠΑΡΘ., «Αἱ ἐκκλησία καὶ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα» Ἐκ., 26/3/32, ἀρ. 13, σ. 105.

Μπορεί να υποστηρίζεται ότι το κοινωνικό πρόβλημα της εποχής είναι κατά βάση ήθικό¹⁶ ωστόσο η λύση του δεν μπορεί να δοθεί με μία άπλη ήθικοποίηση του ανθρώπου. Η ανισότητα στην κατανομή των υλικών αγαθών και οι μεγάλες κοινωνικές άδικίες που μαστίζουν την κοινωνία της εποχής δεν εξασφαλίζουν το θρίαμβο της ήθικης ή της πνευματικής άνωτερότητας. Αντίθετα δημιουργούν την ανάγκη παρεμβατισμού και την εφαρμογή της δικαιοσύνης, της ισότητας και της άλληλεγγύης. Γι' αυτό το λόγο και το κοινωνικό πρόβλημα, όπως υπογραμμίζεται δεν έχει μόνο ήθικες αλλά και πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις. Για να βρεθεί διέξοδος θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι μηχανισμοί και οι ανάγκες της κοινωνίας και να καλλιεργηθεί ο δημιουργικός παρεμβατισμός και η επανόρθωση της κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁷. Όπως τονίζεται οι συνθήκες εργασίας δημιουργούν μία σειρά κοινωνικών προβλημάτων που επηρεάζουν τόσο την υλική όσο και την πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου. Τα προβλήματα αυτά αναφέρονται άφενός στην εργασία και άφετέρου στην ιδιοκτησία. Το κεφάλαιο, ή βιομηχανία, οι οικονομικές ανισότητες, οι συνθήκες εργασίας, τα προβλήματα της εργασίας των γυναικών και των παιδιών, ή ύγιεινή στους χώρους εργασίας, τα προβλήματα της ανεργίας και οι άπεργιακές κινητοποιήσεις είναι όρισμένοι παράγοντες που καθορίζουν το χαρακτήρα της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης. Όλα τα παραπάνω ρυθμίζουν καθοριστικά τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων οι όποιες θα πρέπει να στηρίζονται στη δικαιοσύνη και την ισότητα. Η αντίπαλότητα που παρατηρείται στην κοινωνία και η κοινωνική έλλειψη υποχρεώνουν τον καθένα να εργασθεί για τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων¹⁸.

16. «Η οικονομική κρίσις είναι άποτέλεσμα της ήθικης κρίσεως, ήτις εισεχώρησεν εις πάντα τον πολυχιδήν άνθρωπινον όργανισμόν και διά της επιδράσεώς της συνεκλόνησεν οικογένειαν, κοινωνίαν, πολιτείας και ούτως επέφερεν οικογενειακήν, κοινωνικήν και πολιτειακήν κρίσιν, της όποιας μιá έξωτερίκευσις των πολλών και ποικιλωνύμων μορφών της είναι και ή οικονομική κρίσις.» ΧΡΥΣΟΥΛΙΔΗ Δ., «Η άναγκαιότης...», σ. 309. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡ., «Ό χριστιανισμός και τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα», Έκ., 23/1/24, άρ. 39, σ. 358.

17. IONESCU S. «Le Christianisme et les problemes...», στο *Premier Congres de Theologie...*, σ. 438-439. «Όστε ή του παλαιότερου κοινωνικού προβλήματος έννοια μετετοπίσθη άπό της άνεχειάς εις την αύξησιν των άναγκών. Το κοινωνικό πρόβλημα σήμερα κατανατá να είναι όχι ή ένδεια των πτωχών, άλλ' ό παρά τήν εργατικόν κόσμω πολλαπλασιασμός των άναγκών του, διότι ό κόσμος ούτος περισσότερο έμαθε, περισσότερο αισθάνεται και περισσότερο θέλει.» ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, ΓΡ., «Η οικονομική βάση του κοινωνικού προβλήματος», Έκ., 5/4/24, άρ. 45, σ. 403.

18. PASCHEFF ST., «L' Eglise et les problemes sociau» στο *Premier Congres de Theologie...*

Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνο πνευματικὴ ἢ ἠθικὴ ἀλλὰ ὀφείλει καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικοκοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς ζωῆς. Ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸ ἔργο της θὰ πρέπει νὰ ἀναδείξει ὄχι μόνο τὸν ἀτομικὸ ἀλλὰ καὶ τὸν κοινωνικὸ χαρακτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ τονίζοντας μία σειρὰ ἀπαραίτητων γιὰ τὴ ζωὴ πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ἀξιῶν¹⁹. Ἐπιπλέον ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀκτημοσύνης εἶναι αὐτὴ πού πρέπει νὰ ρυθμίζει τὴ ζωὴ της. Ἡ μὴ σωστὴ τήρηση αὐτῶν ἀπὸ τοὺς κυβερνῶντες τὴν Ἐκκλησία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανίζεται στοὺς κόλπους της ἡ φιλαργυρία, ἡ πλεονεξία καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη ἐλευθερίας. Τὸ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει νὰ βασιζέται ἀφενὸς στὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ στὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα τῶν μελῶν της, καὶ ἀφετέρου στὴν ἐντολὴ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοποιεῖ τὴν κοινωνικὴ πρόνοια καὶ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας²⁰.

Οἱ ἐλάχιστες ἀπόψεις πού ὑπάρχουν στὸ θεολογικὸ χῶρο καὶ τονίζουν τὴν ἀναγκαιότητα νὰ ἀσχοληθεῖ ἡ Ἐκκλησία μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ τίς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης κοινωνίας δὲν βρῖσκουν πρόσφορο ἔδαφος. Δὲν ὑπάρχει διάθεση ἀπὸ τὴ θεολογία νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα πολὺ περισσότερο νὰ ἀνακαλύψει τίς αἰτίες πού τὰ προκαλοῦν. Ἄν καὶ συχνὰ ἀναφέρεται στὴ διαμόρφωση τῆς κοινῆς συνείδησης τῆς ἀγάπης ὡστόσο

σ. 444-446. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡ., «Ἡ οἰκονομικὴ βάσις...», σ. 403. ΜΠΑΛΑΝΟΥ Δ., *Ἁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ κοινωνία. Διάλεξις λεχθεῖσα ἐν Μυτιλήνῃ τῇ 24ῃ Μαΐου 1936*, Μυτιλήνη 1936, σ. 13-14.

19. «Le Christianisme est simultanément individuel et social. Il n'y a la aucune contradiction. Au contraire, nous sommes en presence d' une synthese supreme de deux principes, qui recoivent leur contenu determine et qui forment un tout pleinement harmonise. Sans les individus, il n'y pas de societe mais, sans la societe, l' individu, lui-meme se perd. Dans le Christianisme la societe, aussi bien que l'individu, sont conditionnes par une serie de valeurs sprirituelles et rielles indispensables a la vie auxquelles ils ont droit de pretendre et sans lesquelles toute vie creatrice est impossible. Cette combinaison ideale de problemes, individuels et sociaux, embrassant toutes les manifestations possibles de l'homme, en tant qu'etre physique et moral, trouve sa pleine explication et son entiere justification dans la doctrine du Sauveur et, partant dans les buts supremes que poursuit l' Eglise orthodoxe, une universelle» PASCHEFF ST., «L' Eglise...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 443. ZENKOWSKY B., «Eglise, et Culture» στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 363.

20. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΜΗΤΡ. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ, «Ἡ κοινωνικὴ κρίση καὶ ἡ Ἐκκλησία», Ὁρθ., 1/1/32, σ. 31-37. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΜΗΤΡ. ΣΑΜΟΥ, *Ἁ Χριστιανισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφορὰς μορφὰς τοῦ πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1935, σ. 21-22.

δεν προβάλλει την αλληλεγγύη, την ιδιαίτερη αξία και ελευθερία των ανθρώπων που για την εποχή αυτή αλλά και για κάθε εποχή είναι αναγκαίο χαρακτηριστικό της κοινωνίας²¹. Για την πραγμάτωση όμως του αλληλοσεβασμού και της κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων ή θεολογία όφείλει να λαμβάνει υπόψη της την πραγματικότητα κάθε εποχής, έτσι ώστε οι ανάζητήσεις της να κινούνται στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας και όχι παρελθοντικών καταστάσεων²². Στο πλαίσιο αυτό είναι απαραίτητο να καλλιεργήσει το διάλογο και να υπερβεί τις διαφωνίες των ανθρώπων που δυσχεραίνουν την εξεύρεση λύσεων στα κοινά κοινωνικά προβλήματα «που ξεπερνούν τα έθνικα ή θρησκευτικά όρια». Με την αλληλεγγύη και την υπέρβαση των διαιρέσεων μεταξύ των ανθρώπων που όφείλει να προβάλλει η θεολογία, θα μπορέσει να έλθει αντιμέτωπη με τα προβλήματα της κοινωνίας²³. Δεν γίνεται επομένως αντιληπτό από την Έκκλησία και τη θεολογία της εποχής ότι την ευθύνη για τα κοινωνικά προβλήματα την έχουν οι άνθρωποι. Άρα θα πρέπει οι ίδιοι να ασχοληθούν με τους τρόπους υπέρβασης και αντιμετώπισής τους²⁴.

Τα πραγματικά προβλήματα όπως τονίζεται την εποχή αυτή δεν είναι απολογητικής και δογματικής φύσης. Γι' αυτό το λόγο η Έκκλησία όφείλει να στρέψει την προσοχή της περισσότερο από κάθε άλλη φορά στις ανάγκες της κοινωνίας και του πολιτισμού²⁵. Το πρόβλημα της φτώχειας, της ανεργίας, ή θέση της γυναίκας στην κοινωνία, τα προβλήματα που προκαλεί η έλευση των προσφύγων, τα δικαιώματα των εργαζομένων είναι όρισμένα από τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής αυτής. Έτσι λοιπόν οι βασικές αρχές πάνω στις οποίες

21. ΠΕΤΡΟΥ Ι., «Η κοινωνική διάσταση της πνευματικότητας...», σ. 558 - 559. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Όρθόδοξη Θεολογία και σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα», *Ανάπτυχο από την επιστημονική έπιτηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. τμήμα Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1997, τ. 7, σ. 261-262.

22. ΠΕΤΡΟΥ Ι., *Θεολογία...*, σ. 113 - 117. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τί περιμένει η κοινωνία από τη Θεολογία», *Ανάπτυχο από τη θεολογική έπιτηρίδα της Ι. Μ. Κιτίου «Έκκλησιαστικός Κήρυκας*, 1995, τ. Ζ', σ. 215-216. PASCHEFF ST., «L' Eglise...», στο *Premier Congres de Theologie...*, σ. 446.

23. ΠΕΤΡΟΥ Ι., «Ο ρόλος της Όρθοδοξίας σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο», *Κ. Όδ.*, 1992, τ. 1, σ. 15. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τί περιμένει η κοινωνία από τη Θεολογία»... σ. 217.

24. ΠΕΤΡΟΥ Ι., «Όρθόδοξη Θεολογία και σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα» ..., σ. 260. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Στοχασμοί για τη συμφιλίωση στη σύγχρονη κοινωνία», *Κ. Όδ.*, 1997, τ. 12, σ. 39-45.

25. ISPIR B., «La mission dans l'Eglise Orthodoxe», στο *Premier Congres de Theologie...*, σ. 341.

οφείλουν να κινηθούν οι κατευθύνσεις της ελληνικής θεολογίας για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων πρέπει να είναι «ή ένότητα όλων των ανθρώπων, ή προβολή της ιδιαίτερης αξίας και ελευθερίας κάθε ανθρώπου, ή ισότητα των ανθρώπων, ή κοινωνία και αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων, ή αντίθεση προς την έξουσία από άνθρωπο σε άνθρωπο, ή αρχή της अनιδιοτελείας και ή αντίθεση σε κάθε ιδιοτελειακή προοπτική, τα όρια της κυριαρχικής πρακτικής του ανθρώπου απέναντι στη φύση, ή καθολική θεώρηση της ζωής του ανθρώπου, επομένως ή μη διαφοροποιητική ανάδειξη του υλικού ή πνευματικού του στοιχείου, ή μη υπέρβαση του ανθρώπου από τα πράγματα και τις θεσμικές μορφές, ή έσχατολογική θεώρηση της πραγματικότητας, που οδηγεί σε άρνηση της κοσμικής καταξίωσης, ή αντίθεση προς την συγκέντρωση και μεγιστοποίηση με διάφορες μορφές της δύναμης, ή αντίθεση προς την έγωιστική θεώρηση της δυνατότητας του ανθρώπου»²⁶. «Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται μεταγενέστερα ή ένασχόληση της Έκκλησίας με τα κοινωνικά προβλήματα είναι απολύτως αναγκαία για την κοινωνία κάθε εποχής. Γι' αυτό και δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στον τομέα της εκπαίδευσης και της φιλανθρωπίας. Είναι απαραίτητο οι εκκλησιαστικοί παράγοντες να πάψουν να αποφεύγουν τα κοινωνικά προβλήματα και να μη τα θεωρούν ξένα προς την Έκκλησία. Θα πρέπει να δοθεί λοιπόν ή σωστή διάσταση της έννοιας της Έκκλησίας και να καθορισθεί ή θέση της στην κοινωνία και τὸ κράτος»²⁷.

Αναφορικά με τὴ στάση της Έκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι στην κοινωνία ὑποστηρίζεται ὅτι μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκέφαλου ἡ Έκκλησία ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν κοινωνικὴ τῆς δράση. Ὁ «ἐγκλωβισμός» τῆς ἀπὸ τὴν Πολιτεία χρησιμοποιεῖται τὴν περίοδο αὐτὴ ὡς ἕνα μέσο γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν κοινωνικὴ τῆς ἀδράνεια. Τονίζεται ἀκόμα ὅτι ἂν καὶ στὸ παρελθὸν ἡ Έκκλησία βίωσε διάφορες δύσκολες στιγμὲς ποὺ περιορίσαν ἀσφυκτικὰ τὴ ζωὴ τῆς, ὡστόσο ἡ παρουσία τῆς στην κοινωνία ἦταν πολὺ περισσότερο ἀξιόλογη ἀπ' ὅτι εἶναι τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ ένασχόλη-

26 Αὐτὰ εἶναι θέσεις ποὺ γράφηκαν μεταγενέστερα ἀλλὰ βρίσκουν τὴν ἐφαρμογὴ τους καὶ στην ἐποχὴ αὐτὴ. ΠΕΤΡΟΥ Ι., *Θεολογία...*, σ. 120-121.

27. PASCHEFF ST., «L'Eglise...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 447. ZENKOWSKY B., «Eglise, et Culture», στὸ *Premier Congres de Theologie*, σ. 364. Γιὰ τὴν συνολικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου στὸ χώρο τῆς Ὁρθοδοξίας βλ. ΠΕΤΡΟΥ Ι., «Ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας σ' ἕνα μεταβαλλόμενο κόσμο», *Καθ. Ὁδ.*, 1992, τ. 1, σ. 16 - 17. Τοῦ ἴδιου, «Στοχασμοὶ γιὰ τὴ συμφιλίωση...», σ. 3.

ση λοιπόν με τὰ κοινωνικά προβλήματα και ἡ ἀντιμετώπισή τους δὲν περιλαμβάνονται στὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας τὴν περίοδο αὐτή. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖο ἂν και κλονίζει ὁλόκληρη τὴν κοινωνία δὲν φαίνεται νὰ ἀπασχολεῖ τὴν Ἐκκλησία πού δὲν συμμετέχει ἐνεργὰ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς κρίσης. Τονίζεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία βλέποντας τὴν κοινωνικὴ κρίση τῆς ἐποχῆς ἀδιαφορεῖ σὰν νὰ μὴν ἀποτελεῖ μέρος τῆς κοινωνίας στὴν περίπτωσι αὐτή. Σὲ ἄλλα ὅμως θέματα πού ἔχουν νὰ κάνουν μετὰ τὶς οικονομικὲς τῆς διεκδικήσεις και τὴν πνευματικὴ κηδεμονία τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας πού συνεχῶς διεκδικεῖ, ἐκεῖ δὲν δείχνει ἀδιαφορία. Λέγεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν παθητικὴ στάσι πού διατηρεῖ και νὰ κατέβει στὴν καθημερινὴ ζωή. Νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφή με τοὺς ἀνθρώπους και τὰ προβλήματά τους. Μπορεῖ νὰ μὴ δώσει λύσεις σὲ θέματα φτώχειας, ἐργατικῶν δικαιωμάτων, και κοινωνικῆς πρόνοιας ἀλλὰ θὰ μπορέσει τουλάχιστον νὰ συμβάλει στὴν χριστιανικὴ ἀντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Γι' αὐτὸ και ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ δραστηριοποιηθεῖ και νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ λήθαργο πού τὴ διακρίνει τὴν περίοδο αὐτή²⁸.

Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας τόσο στὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας και στὴν ἀντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ὅσο και στὰ ἐπιμέρους ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας θὰ πρέπει νὰ εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας. Οἱ ἐθνικιστικὲς τάσεις πού ἀναπτύχθηκαν στὸ παρελθὸν συνέβαλλαν στὴν ἔλλειψη ἐπικοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν. Μετὰ ἀφορμὴ τὸ πρῶτο θεολογικὸ συνέδριο Ὁρθόδοξης Θεολογίας τονίζεται ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς ἀπομόνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν ἔχει παρῆλθει. Δημιουργεῖται ἔντονα ἡ ἀνάγκη συνεννόησης, ἐπικοινωνίας, στὸ πλαίσιο τῆς εὐκρίνειας, τῆς συνεργασίας και τῆς ἀγάπης. Ἡ οἰκουμενικὴ κίνησι πού ἐγκαινιάζεται μετὰ τὴ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸ 1920 μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Σύμφωνα μετὰ τὸ πρότυπο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν δημιουργεῖται και ἡ Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀρχίζουν νὰ καλλιεργοῦνται οἱ πρῶτες βάσεις ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν ὥστε νὰ προαχθοῦν οἱ κοινοὶ προβλημα-

28. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α., Ἡ κοινωνικὴ..., σ. 56 - 61. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ κοινωνικὴ και διοικητικὴ..., σ. 152. Ὁ μητρ. Ἡλιουπόλεως Γεννάδιος ὑπογραμμίζει τὴν ἀδράνεια και ἀδιαφορία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πάνω στὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Γενναδίου μητρ. Ἡλιουπόλεως, «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν», Ὁρθ., 31/12/28, τ. 36, σ. 411. POPESCU TH., «L' Eglise et la culture», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 354.

τισμοί για τη συνεννόηση τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ περιλαμβάνει ἀρκετὲς δυσκολίες ποὺ ἐντοπίζονται στὸ φανατισμὸ καὶ τὴν ἐχθρότητα ποὺ κατὰ καιροὺς παρουσιάστηκαν μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὶς διεθνεῖς συνελεύσεις ἐγκαινιάζει τὴ συνάντηση, τὴ γνωριμία καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ ἄλλες Ἐκκλησίες πάνω σὲ διάφορα θεολογικὰ θέματα²⁹.

Λέγεται ὅτι ἡ ὀρθοδοξία ἀποτελεῖ τὸ συνεκτικὸ σύνδεσμο τῶν λαῶν ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτήν. Στὶς ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ὅμως παρατηρεῖται ἔλλειψη πνευματικῶν δυνάμεων κάτι τὸ ὁποῖο ὀφείλει νὰ ἀντιληφθεῖ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία. Μιὰ τέτοια κατάσταση ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νὰ προωθήσει τὴν σύγκληση μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀν δὲν προετοιμαστεῖ σωστὰ ἀπὸ μέρους τῆς θεολογίας. Ὑπογραμμίζεται λοιπὸν ἡ ἀναγέννηση τῶν θεολογικῶν γραμμῶν γιὰ νὰ μπορέσει ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ ἔχουν παρουσιαστεῖ. Τονίζεται ἐπιπλέον ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὸ παρελθὸν ἔχει δεχθεῖ πολλὰ ἐπιρροὲς ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ καὶ τὴν προτεσταντικὴ Ἐκκλησία. Εἶναι καιρὸς ὅμως νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι εἶναι αὐτάρκης κατέχοντας τὸν πλοῦτο τῆς ὀρθόδοξης πατερικῆς διδασκαλίας. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἄμεση ἡ ἀνάγκη τῆς κάθαρσης τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀπὸ ξένες ἐπιρροὲς καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς στὴν πατερικὴ παράδοση ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ γνήσιο χριστιανικὸ πνεῦμα καὶ τὴ συνέχεια τῆς ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας³⁰.

Παρόλα αὐτὰ ὑπογραμμίζεται ὅτι οἱ διδασκαλίες ποὺ ὑπάρχουν στὴν ὀρθόδοξη ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν πρέ-

29. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1920 ξεκινᾷ ἡ παρουσία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν ὀρθόδοξων θεολόγων στὶς πρώτες οἰκουμενικὲς συνελεύσεις ποὺ πραγματοποιήθηκαν: στὴν Κοπενχάγη τὸ 1922, στὴ Ζυρίχη τὸ 1923, στὴ Λωζάνη καὶ στὴ Στοκχόλμη τὸ 1925, στὸ Κάιμπριτζ τὸ 1932, στὸ Σαμπὶ τῆς Ἑλβετίας τὸ 1935, στὴν Ἀθήνα τὸ 1936 μὲ τὸ Α' Παγκόσμιο Συνέδριο τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ στὴν Ὁξφόρδη τὸ 1937. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α., «Ἡ σύγχρονος θέσις τῆς ὀρθόδοξου θεολογίας», *Ε.Ε.Θ.Σ.Α.*, 1936 - 37, σ. 3 - 5. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ὁ ἐναρκτήριος λόγος τοῦ πρώτου συνεδρίου τῆς Ὁρθόδοξου Θεολογίας, στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 55-67. Βλ. γενικὰ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Αἱ σύγχρονοι εἰρηνευτικαὶ τάσεις καὶ τὰ ἐν Στοκχόλμη συνέδρια τοῦ 1926*, Ἀθήνα 1927. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σύγχρονοι ἐνωτικαὶ προσπάθειαι. Αἱ παγχριστιανικαὶ συσκέψεις Oxford καὶ Edinburgh*, Ἀθήνα 1937.

30. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α., «Ἡ σύγχρονος θέσις...», σ. 13 - 16. ΒΑΛΑΝΟΣ Δ., «Die neuere orthodoxe Theologie...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 237. Γιὰ τὶς βασικὲς ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκε ἡ ρωσικὴ θεολογία ἀπὸ τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία βλ. FLOROVSKY G., «Westliche Einflüsse in der russischen Theologie», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 212-231.

πει να απορρίπτονται απλά και μόνο γιατί προέρχονται από το χώρο αυτό. Η ὀρθόδοξη θεολογία ὕστερα ἀπὸ λεπτομερῆ ἐξέταση καὶ μελέτη θὰ πρέπει νὰ ἀποφανθεῖ πάνω στὸ θέμα αὐτό, γιατί πολλές διδασκαλίες τῆς δυτικῆς θεολογίας μπορεῖ νὰ στηρίζονται στὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἐπομένως νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ἀφαιρεθοῦν³¹. Βέβαια ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη ἄποψη ὅτι ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία κατορθώνει νὰ ἀποφύγει ὁποιαδήποτε μεταβολὴ ἢ ἐπιρροὴ στὴ διδασκαλία της ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ Ἐκκλησία³². Ὡστόσο ἡ ἀνάγκη μελέτης τῆς πατερικῆς γραμματείας καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν θεολογικῶν ἐρευνῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μελέτης τῶν πατέρων καὶ τῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κάτι τὸ ὁποῖο θὰ βοηθήσει στὴν πρόοδο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης³³.

Στὴν ἀποστολὴ τῆς θεολογίας συγκαταλέγεται καὶ ὁ διαφωτισμὸς τῆς συνείδησης τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως τονίζεται ἡ ὀρθοδοξία διασφαλίζει τὴν ἐνότητά της χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἓνα ἐνιαῖο κέντρο διοίκησης. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὴ διαμόρφωση διαφορετικῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης στὶς τοπικὲς ἐκκλησίες. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅμως ὅτι μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων ἡ λαϊκὴ εὐσέβεια ἔχει μειωθεῖ λόγω τῆς εἰσαγωγῆς διαφόρων ξένων στοιχείων στὸ χριστιανισμὸ³⁴. Ἡ συμβολὴ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης στὴν ἐνδυνάμωση τῆς πνευματικότητας, στὴν ἀπομάκρυνση τῶν ξένων στοιχείων ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴν ἐνίσχυση τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας θὰ εἶναι καθοριστικὴ. Ἀκόμα ἡ συνεργασία τῆς θεολογίας μὲ τὸν κλῆρο καὶ ὁ ἐνεργὸς ρόλος τῶν λαϊκῶν θεολόγων θὰ εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας ὥστε νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ ἡ συνειδητὴ παρουσία τῶν πιστῶν στὴν Ἐκκλησία³⁵.

31. DYOUNIOTIS K., «Die ausseren Einflüsse auf die orthodoxe Theologie, besonders seit der Eroberung Konstantinopels», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 209-211.

32. MGR. CHRYSOSTOME (Archeveque d'Athènes), «Die ausseren Einflüsse auf die Orthodoxe Theologie im XVI und XVII Jahrhundert», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 193-206.

33. FLOROVSKY G., «Patristics and Modern Theology», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 238 - 242. Γιὰ τὴ στατικὴ καὶ δεσμευτικὴ κατανόηση τῆς παράδοσης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπαναπροσδιοριστεῖ ὁ δυναμικὸς ρόλος βλ. ΠΕΤΡΟΥ Ι., «Παράδοση καὶ πολιτιστικὴ προσαρμογὴ στὴ δευτέρη νεωτερικότητα», Συν., 2000, τ. 75, σ. 29 - 31.

34. DIMITRIEVITCH M., «La mission de la Science Theologique...», στὸ *Premier Congrès de Theologie...*, σ. 242 - 244.

35. DIMITRIEVITCH M., «La mission de la Science Theologique...», στὸ *Premier Congrès de Theologie...*, σ. 247.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὅπως προαναφέρθηκε ὑποστηρίζεται ἡ ἀνάγκη συνεννόησης καὶ συνεργασίας τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἡ Ἐκκλησία σὰν ζωντανὸς ὀργανισμὸς πρέπει νὰ διαθέτει κίνηση, πρόοδο καὶ ἐξέλιξη στοὺς χώρους της. Μπορεῖ νὰ συνδυάζει ἄρμονικὰ τὸ παραδοσιακὸ μὲ τὸ νεοτερικὸ πνεῦμα. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ἄμεση προτεραιότητα γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ θεολογία νὰ προσαρμοστοῦν στὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ συνθήκες τῆς ἐποχῆς. Νὰ ἀναθεωρῶσιν παλαιότερες ἀντιλήψεις καὶ νὰ λάβουν ὑπόψη τους τὶς ἀνησυχίες καὶ τοὺς προβληματισμοὺς τῆς κοινωνίας. Πολλὰ εἶναι τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρέπει νὰ ἐπανεξεταστοῦν καὶ νὰ μεταρρυθμιστοῦν μὴ καὶ δὲν μποροῦν νὰ συμβαδίσουν μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν³⁶. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ οἱ ἀλλαγὲς τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς πρέπει σοβαρὰ νὰ ληφθοῦν ὑπόψη γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ ζητήματα τοῦ ἡμερολογίου, τῶν νηστειῶν, τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν, τῆς συντόμευσης τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῆς ἀνανέωσης τῶν λειτουργικῶν βιβλίων³⁷. Ἐπιπλέον ἡ πολυνομία ποὺ παρατηρεῖται στὴν

36. «Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι, οἱ ἐκ καιρικῶν συνθηκῶν ἐπιβληθέντες, ἔχουν καὶ σήμερον ἰσχύν, καὶ ὅτι τὸ ἀμετάβλητο τῆς ἐκκλησίας ἐπιβάλλει καὶ σήμερον τὴν ἐφαρμογὴν των; Ἡ τίς εἶναι ὁ ἐθελουφλῶν καὶ μὴ ὁμολογῶν ὅτι θεομοὶ τινες ἐκκλησιαστικοὶ ἔχουν ἀπόλυτον ἀνάγκην διαρρυθμίσεως καὶ συγχρονισμοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας ὑγιεῖς κοινωνικὰς ἀντιλήψεις; Καὶ τίς ἐχέθρων δὲν ἀποδέχεται ὅτι ὁ ἀπράγμων μοναχικὸς θεσμὸς, ὁ ἐξ ἰστορικῶν καὶ κοινωνικῶν λόγων διαμορφωθείς, ὡς τότε διεμορφώθη, δέον ἄρδην νὰ διαρρυθμισθῆ ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, ὥστε νὰ προσφέρει πραγματικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὰς σημερινὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας; Καὶ περὶ τοῦ θεομοῦ τῆς νηστείας... τίς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι δέον νὰ ἀναθεωρηθῆ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ διαρρυθμισθῆ κατὰ τὰ νεώτερα διδάγματα τῆς ὑγιεινῆς; Καὶ τίς δύναται νὰ μὴ ἀποδεχθῆ ὅτι τὰ «προφάσει εὐλάβειας» καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τότε ἐπικρατοῦντος ὑπερασκητικοῦ πνεύματος ὑπεραυξηθέντα κωλύματα γάμου, διὰ κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, δέον νὰ περιορισθοῦν, ἂν καὶ ἤδη εὐτυχῶς ἐλήφθη ὑπὸ τῆς πολιτείας μέριμνα περιορισμοῦ τῶν ἐκ πολιτειακῆς ἐπιβολῆς εἰς προηγουμένους αἰῶνας, ἐπιβληθέντων διὰ τοὺς λαϊκοὺς κωλυμάτων; Καὶ τουναντίον, τί θὰ ἠμπόδιζε τὴν ἐπαναφορὰ καταργηθέντων ἐπωφελῶν θεσμῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, ὡς λ.χ. τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχιερέων;» ΜΠΑΛΑΝΟΥ Δ., *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἄντισυπο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1939, τ. 14, σ. 681 - 682, 689.

37. ALIVIZATOS H., «Wie verändigen sich die verschiedenen orthodoxen Kirchen uder allgemeine und eilige Fragen (Kalenderreform, Ehe der Geistlichen, Fasten etc.) im Falle eins Aufschubs des ökumenischen Konzils», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 297 - 298. Γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀναθεώρησης τῶν λειτουργικῶν κειμένων βλ. GOSCHEFF J., «Die Revision der liturgischen Texte und die heutige liturgische Gesetzgebung der orthodoxen Kirche», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 324 - 328. Βλ. γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς θεολογίας στὴν ἀνανέωση τῆς λατρείας. DIMITRIEVITCH M., «La mission de la Science Theologique...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 248 - 249.

Ἐκκλησία δυσχεραίνει τὸ διοικητικὸ τῆς μηχανισμό γι' αὐτὸ τονίζεται ἡ ἀνάγκη κωδικοποίησης τῶν ἱερῶν κανόνων. Μία ἐπιτροπὴ κανονολόγων μπορεῖ νὰ ἀναλάβει τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὶς Ἐκκλησίες ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ μία μελλοντικὴ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο³⁸.

Ἡ σύγκληση βέβαια τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου θεωρεῖται ἀδύνατη τὴν περίοδο αὐτή, διότι ὅπως τονίζεται δὲν ὑπάρχουν σπουδαῖα δογματικὰ θέματα καὶ σχίσματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ κυρίως γιατί ἡ Ἐκκλησία ἢ ἴδια δὲν εἶναι προετοιμασμένη. Ἀσφαλῶς τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν προκύψει μετὰ τὴν ἔβδομη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο εἶναι τεράστια ὥστε ἀπαιτεῖται ιδιαίτερη μελέτη καὶ προπαρασκευὴ γιὰ τὴν πραγματοποίησή της. Πρὶν ὅμως γίνεῖ ἡ ὁποιαδήποτε ἐνέργεια γιὰ νὰ συνέλθει ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ νὰ λύσει τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας θὰ πρέπει πρῶτα νὰ καθορισθεῖ ἡ ἔννοια τῆς Καθολικῆς καὶ Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας³⁹. Ἀκόμα στὶς προϋποθέσεις προετοιμασίας τῆς σύγκλησης τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου συγκαταλέγεται ἡ μόρφωση τοῦ κλήρου καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς συζητήσεις ποὺ θὰ προωθήσουν τὴ ρύθμιση τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τῆς λατρείας στὴν Ἐκκλησία⁴⁰.

Ἡ ἀδυναμία σύγκλησης τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁴¹, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ παραπάνω ζητήματα, πρέπει νὰ ὀδηγήσει τὴν

---

38. ALIVISATOS H., «Die Kodifizierung der Kanones und ihre Bedeutung», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 308 -310. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ κωδικοποίησης τῶν Ἱερῶν Κανόνων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1931. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐπὶ τῶν δογματικῶν Κανόνων*, Ἀθήνα 1934. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀπαραίτητο ἐφόσον μεταβάλλεται τὸ κοινωνικὸ τῆς περιβάλλον νὰ μεταβάλλονται καὶ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκκλησίας, π.χ. (ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία, ἔθιμα). «Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ παρίδη τοὺς γενικοὺς κοινωνικοὺς νόμους τῆς μεταβολῆς ἐὰν θέλῃ νὰ εἶναι ὁργανισμὸς ζῶν καὶ οὐχὶ νεκρὸς». ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΜΗΤΡ. ΗΛΙΟΥΠΟΛΕΩΣ, «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία...», σ. 410. Βλ. σχετικὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στὴν σύγχρονη ἐποχὴ. ΠΕΤΡΟΥ Ι., *Θεολογία καὶ κοινωνική...*, σ. 61 - 92.

39. ALIVISATOS H., «Ist die Einberufung einer ökumenischen Synode möglich?», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 256 - 264.

40. BALANOS D., «Zu dem Problem der Einberufung einer ökumenischen Synode», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 264 - 269.

41. Στὶς δυσκολίες σύγκλησης τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀναφέρεται καὶ ὁ καθηγητὴς Zankow ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Granitch σχολιάζει τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου σύγκλησης τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου τῶν ἐργασιῶν. Βλ. σχετικὰ ZANKOW ST., «Die prinzipiellen Schwierigkeiten der Abhaltung eines ökumenischen Konzils», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 269 - 283. GRANITCH E., «Das Problem der Einberufung der ökumenischen Synode», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 283 - 287.

Ἐκκλησία στήν πραγματοποίηση γενικῶν ἢ τοπικῶν συνόδων. Ἡ συνεννόηση τῶν Ἐκκλησιῶν γιά τὰ ἐπίκαιρα θέματα καί τίς δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζουν μπορεῖ νά γίνει μέσω γραμμάτων. Προβάλλοντας πάντοτε τὸ πνευματικὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας θὰ μποροῦν νά δοθοῦν λύσεις στὰ διάφορα θέματα, κυρίως ὅμως θὰ καλλιεργηθεῖ ὁ θετικὸς τρόπος συνεννόησης τῶν Ἐκκλησιῶν πού θὰ εἶναι ἀπαραίτητος γιά τὴ σύγκληση τῆς μελλοντικῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁴².

Ἡ Ἐκκλησία λόγω τῶν δυσκολιῶν πού εἶχε ἀντιμετωπίσει στὸ παρελθόν δὲν μπορεῖ ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τῆς ἱεραποστολῆς τόσο τῆς ἐσωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἡ πνευματικὴ ἀδυναμία τοῦ κλήρου ἀλλὰ καὶ ἡ οικονομικὴ τῆς ἀνέχεια δὲν βοηθοῦν στήν ὑλοποίηση τῆς ἱεραποστολῆς⁴³. Γιά τὴν πραγματοποίησή της ὅμως θὰ πρέπει πρωταρχικὰ νὰ ὑπάρξει συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἀπαραίτητος εἶναι ἕνας κοινὸς μηχανισμὸς πού θὰ ἐνημερώνει ὅλες τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες γιά τίς ἐξελίξεις καὶ τίς ἀνάγκες πού προκύπτουν στὸ χῶρο τῆς ἱεραποστολῆς. Σημαντικὴ θὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἐνεργοποιηθεῖ ἡ ὀρθοδοξία στὸν τομέα αὐτό. Χρέος τόσο τῆς ἐξωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς εἶναι νὰ κατανοήσει τὸ πνεῦμα καὶ τίς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς καὶ μὲ γνώμονα τὴν παράδοση τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα. Ὑποστηρίζεται ἀκόμα ὅτι ἡ Ἐκκλησία θὰ πρέπει νὰ παρέχει κοινωνικὴ βοήθεια, στοὺς ἀρρώστους, στοὺς φτωχοὺς καὶ στοὺς ἀνθρώπους τῆς τρίτης ἡλικίας. Ἐπιπλέον νὰ ἀγκαλιάσει τὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ τὰ σωματεῖα δίδοντας τὴ χριστιανικὴ διάσταση στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Ἡ διάδοση ὅμως τοῦ εὐαγγελίου θὰ πρέπει ν' ἀποτελέσει βασικὸ μέλημα τῆς ἱεραποστολῆς καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ καταπολέμηση τῆς Οὐνίας, τοῦ τεκτονισμοῦ, τῆς ἀθεΐας καὶ τῆς μασονίας. Ἐπιπλέον θὰ πρέπει νὰ ἐργασθεῖ καὶ ἐνάντια στὸν προσηλυτισμὸ τῶν λαῶν τῆς μέσης Ἀνατολῆς. Ἡ παραπάνω προβληματικὴ ἀναπτύσσεται ἀπὸ μέρους τῶν θεολόγων γιά τὴ δράση τῆς Ἐκκλησίας στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τῆν ἐποχῆ τοῦ μεσοπολέμου.

42. ALIVISATOS H., «Wie vesrändigen sich die verschiedenen...», στὸ *Premier Congrès de Theologie...*, σ. 299 - 300.

43. ALIVISATOS H., «Die Frage der äusseren und inneren Mission der orthodoxen Kirche», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 328 - 329.

44. ISPIR B., «La mission...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 341 - 342. ALIVISATOS H., «Die Frage der äusseren und inneren...», στὸ *Premier Congres de Theologie...*, σ. 330-332. DIMITRIEVITCH M., «La mission de la Science Theologique...», στὸ *Premier Congrès de Theologie...*, σ. 248.